

گونه‌شناسی ذهنیت کنشگران در زمینه تولید ملی در ایران؛

پژوهشی مبتنی بر روش‌شناسی کیو

محمدحسین محمدی^{۱*}، روح اله رازینی^۲، محمد نوروزی^۳

۱. کارشناسی‌ارشد مدیریت صنعتی، گروه مدیریت صنعتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)،

تهران، ایران

۲. دانشیار، گروه مدیریت صنعتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، ایران

۳. استادیار، گروه مدیریت صنعتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۷

چکیده

از آنجا که طراحی، پیاده‌سازی و اجرای هر سیاستی مستلزم اتفاق نظر و یکپارچگی ذهنیت کنشگران آن است، شناسایی ذهنیت‌ها گام آغازین برای پیشبرد چنین اقدامی است. تولید ملی و پرداخت به ابعاد آن از مناظر گوناگون یکی از مهمترین موضوعات مورد توجه اندیشمندان و مجریان بوده و هست، از این رو این پژوهش با هدف گونه‌شناسی ذهنیت کنشگران در حوزه تولید ملی در ایران انجام گرفته و با استفاده از روش‌شناسی کیو، به شناسایی و دسته‌بندی این ذهنیت‌ها پرداخته است. در این پژوهش با گردآوری و بررسی اسناد و منابع، گزاره‌های کلیدی در زمینه تولید ملی استخراج شده است و سپس با مراجعه به ۲۸ نفر از کنشگران این حوزه از جمله مسئولان دولتی، نمایندگان مجلس و صاحب‌نظران و سپس تحلیل داده‌های به دست آمده با بهره‌گیری از روش کیو، پنج گونه ذهنیتی شناسایی شده است: «منادیان تولید ملی»، «رانت‌ستیزان حامی خودکفایی»، «مداخله‌ستیزان رقابت‌گرا»، «فن‌سالاران نهادگرا» و «توسعه‌گرایان برون‌گرا». با وجود تفاوت دیدگاه‌ها، کنشگران در برخی زمینه‌ها اتفاق نظر دارند؛ از جمله نقش تنظیم‌گری دولت در زمینه تولید، لزوم حمایت هدفمند از تولید ملی، اهمیت تکمیل زنجیره ارزش صنایع بزرگ و لزوم عمق‌بخشی به تولید. نکته اصلی مورد توافق این است که تولید ملی نیازمند یک قوه عاقله است که بتواند با ایجاد انسجام و اجماع در میان کنشگران، سیاست‌های منسجم و مؤثری را در این حوزه اعمال کند.

کلیدواژه‌ها: تولید ملی، گونه‌شناسی، ذهنیت، روش کیو

۱- مقدمه و بیان مسئله

یکی از مؤلفه‌های مهم در پیشرفت و توسعه کشورها و افزایش رشد اقتصادی، تقویت صنعت و تولید داخلی در هر کشور است. بررسی سیاست‌های اتخاذ شده در زمینه تولید ملی نشان می‌دهد با وجود اسناد بالادستی مرتبط از قبیل سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و تأکیدات جدی و مداوم بر توجه به تولید ملی، رویکردها و تصمیمات کنشگران این حوزه فاقد انسجام و ثبات است؛ به گونه‌ای که وجود اختلاف‌نظرهای متعدد، امکان گفتگو و همگرایی را سلب نموده است تا جایی که بررسی سیاست‌های اتخاذ شده در زمینه حمایت از تولید ملی نشان می‌دهد که این عرصه با نوعی درهم‌ریختگی سیاستی مواجه است. برای مثال برخی از کنشگران به منظور تقویت تولید ملی و انگیزه بخشی به صادرات، به توسعه مناطق آزاد در کشور پرداخته‌اند و در مقابل عده دیگری این سیاست‌ها را دقیقاً در تناقض با حمایت از تولید ملی و سکویی برای تقویت واردات کالاهای مصرفی ارزیابی کرده‌اند [۱]. در مثالی دیگر، مسئولین بخش‌های مختلف اجرایی کشور از لزوم حمایت از کسب و کارهای ایرانی سخن می‌گویند، اما در مقابل فرآیند اخذ مجوز برای راه‌اندازی کسب و کارها مسیری پرپیچ و خم و بن‌بست است. همچنین موضوع مورد تأکید برخی مسئولین، اتخاذ سیاست‌های تشویقی به منظور تأمین مالی کسب و کارها است، درحالی‌که یکی از بزرگترین موانع برای ادامه فعالیت کسب و کارها همان بانک‌ها هستند [۲]. همچنین یکی از اهداف برنامه‌های توسعه کشور سرمایه‌گذاری و ایجاد بنگاه‌هایی به منظور بهره‌برداری و فرآوری ظرفیت‌های گسترده نفتی و معدنی کشور است، اما دولت با خصوصی‌سازی این بنگاه‌ها و در شرایط فعلی فروش فرآورده این بنگاه‌ها با قیمت روز ارز به صنایع پایین‌دست، عملاً مزیت وجود صنایع بالادستی را در کشور زیر سوال برده و با افزایش قیمت کالای نهایی، در برخی موارد تولید را از صفر انداخته است [۳]. مثال‌های متعدد در این زمینه حاکی از تشتت ذهنی کنشگران عرصه تولید ملی در مواجهه با بخش‌های مختلف تولیدی و به تبع آن عدم اتخاذ رویکردی واحد در این زمینه است.

پژوهش حاضر به دنبال شناسایی ذهنیت کنشگران در زمینه تولید ملی و حمایت از آن خواهد بود. همچنین یکی از خروجی‌های این پژوهش، شناسایی نقاط دارای اجماع و اختلاف‌نظر در میان این ذهنیت‌ها است؛ در نتیجه با یافتن مؤلفه‌های همسوتر در بین کنشگران و بررسی آنها، می‌توان امکان گفتگو و توافق بر سر زمینه‌های دارای همگرایی بیشتر را فراهم کرد. در واقع

از ثمرات این پژوهش، ارائه پیشنهادهایی به سیاستگذاران این حوزه است تا با توجه به نقاط مورد اجماع، امکان همگرایی کنشگران در این موارد را فراهم آورند و همچنین با توجه به نقاط دارای اختلاف نظر، یکی از مسیرهای پیش روی این حوزه را انتخاب کنند.

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱- تولید ملی در تقابل تعاریف و نظریات

سیری در منابع موجود در زمینه تولید ملی، نشان از وجود برداشت‌های مختلفی از این مفهوم دارد. به طوری که در هر دوره زمانی و با غلبه رویکردها و نظریات جدید، یک نوع نگاه به تولید ملی وجود داشته است، لذا می‌توان تولید ملی را مفهومی به نسبت پویا دانست. می‌توان با قدری مسامحه گفت که در کتب اقتصاد کلان، مفهوم تولید ملی با شاخصی به نام تولید ناخالص داخلی^۱ تعریف می‌شود و به‌طور عمومی به ارزش کلی کالاها و خدماتی اشاره دارد که در یک کشور تولید می‌شود [۴]. این مفهوم در سال ۱۹۴۴، در کنفرانس برتون وودز^۲، به‌عنوان معیار اصلی اقتصاد کشورها پذیرفته شد. این شاخص، معیاری کلیدی برای فعالیت اقتصادی یک ملت است. به منظور تعریف این شاخص، سازمان ملل در سال ۱۹۵۳ یک سیستم حسابداری ملی و یک روش بین‌المللی فراگیر به نام SNA^۳ را برای تمام کشورها ارائه کرد تا به‌وسیله آن شاخص‌های مرتبط با درآمد ملی اندازه‌گیری شود [۵]. البته این تعریف نارسایی‌هایی نیز دارد؛ به طور مثال تمرکز مفهوم تولید ملی بر خروجی فیزیکی کالاها و خدمات است، در حالی که تولید ناخالص داخلی ارزش بازار آن‌ها را اندازه‌گیری می‌کند. بنابراین، درحالی‌که تولید ناخالص داخلی شاخص کلیدی برای ارزیابی تولید ملی است، اما تمام جنبه‌های خروجی اقتصادی یک کشور را به طور کامل پوشش نمی‌دهد [۵]. در مقابل اندیشمندانی همچون هیوم و آدام اسمیت، تولید ملی را نوعی ثروت عمومی قلمداد می‌کردند که شامل هر فعالیت مولدی است که ارزش عینی برای جامعه ایجاد می‌کند. این دیدگاه باعث شد که تنها فعالیت‌های تولیدی به‌عنوان مولد ثروت عمومی شناخته شوند و تجارت و خدمات مرتبط با آن به‌عنوان فعالیت‌های غیر مولد تلقی گردند [۶].

^۱ GDP

^۲ Bretton Woods

^۳ System of National Account

پس از وقوع انقلاب صنعتی و با گسترش کارخانه‌ها و اختراع ماشین بخار، نظام تولید از تولید دستی به تولید ماشینی و انبوه تغییر کرد، در نتیجه معنای تولید متحول شد و تولید ملی به فعالیتی اطلاق می‌شد که محصول نهایی را در کارخانه و با استفاده از ماشین‌آلات تولید کند. سیر تطور مفهوم تولید ملی به همینجا ختم نمی‌شود. پس از بازسازی ویرانی‌های جنگ جهانی و قدرت‌گرفتن کمپانی‌های تولیدی بزرگ در اروپا و آمریکا، دیگر تنها مفهوم صرفه به مقیاس عامل اصلی سودآوری و رقابت نبود و کیفیت و مراحل زنجیره تأمین نیز مورد توجه قرار گرفت. فعالیت‌هایی برای بهبود فروش، عرضه محصول و خدمات پس از فروش به منظور افزایش کیفیت و رضایت مشتریان آغاز شد و شرکت‌های خدماتی به میدان آمدند. این تغییرات منجر به گذار از تولید کارخانه‌ای به مفهوم گسترده‌تری از تولید، یعنی خلق ارزش افزوده شد. امروزه، فیزیک کارخانه دیگر معیاری برای شناسایی واحدهای تولیدی نیست. پژوهش‌های اخیر، تولید بدون کارخانه را به‌عنوان الگویی جدید در کسب و کار معرفی کرده که با برون‌سپاری کامل بخش ساخت، تصورات عمومی درباره تولید ملی را تغییر می‌دهد و وجود کارخانه را به‌عنوان معیاری برای تعریف تولید داخلی نمی‌داند [۷]. تعاریف فوق شاید یک تصویر کلی درباره تولید ملی به دست بدهند اما در شرایطی که دولت‌ها تصمیم به اجرای سیاست‌های حمایتی از واحدهای تولیدی داخلی بگیرند، نیازمند ارائه تعریفی هستیم که بتواند تولید ملی را بر اساس میزان تعلق عوامل مختلف تولید به داخل کشور و همچنین میزان استفاده از ظرفیت‌های داخلی کشور نشان دهد. بنابراین تعیین معیار و شاخص میزان داخلی‌سازی برای شناسایی تولیدات ایرانی ضروری است [۸]. رازینی (۱۳۹۹) پنج مرحله را برای داخلی‌سازی محصولات تولیدی ذکر می‌کند [۹] که در شناسایی محصول تولید ملی و بنگاه تولیدکننده محصولات داخلی راهگشا است:

جدول ۱- روند داخلی سازی تولیدات ملی با اقتباس از رازینی (۱۳۹۹)

روند ارتقای تولید ملی	مراحل داخلی سازی	لازمه تحقق	سنجش میزان داخلی سازی
مونتاژ محصول با برند خارجی در زنجیره ارزش جهانی	تأسیس کارخانه و استفاده از نیروی کار و منابع اولیه داخلی	عبور از مرحله واردات محصول نهایی و شروع فرآیند شکل‌گیری صنعت در داخل	افزایش تعداد دانش‌آموختگان دانشگاه‌های داخلی در این پروژه
مونتاژ محصول با برند داخلی	تولید محصولات مونتاژی تحت برند ملی	اتخاذ سیاست‌های داخلی سازی توسط دولت	میزان داخلی بودن نماد (لوگو) مجموعه و تطابق آن با فرهنگ بومی کشور
افزایش عمق داخلی سازی و توان صادراتی محصول	افزایش دانش فنی و توان تولید قطعات در داخل	تحقق برنامه‌های همکاری مشترک و انباشت فناوری و سرمایه در مسیر داخلی سازی	میزان تأمین قطعات حیاتی در داخل، میزان توان داخلی به منظور تعمیر و نگهداری ماشین آلات و تجهیزات
تسلط بر تکنولوژی تولید محصول	رسیدن به تکنولوژی ساخت محصول	ارتقای بنیه تولید داخلی	میزان داخلی سازی فناوری لازم برای تحقیق و توسعه محصول
طراحی محصول و تکمیل زنجیره ارزش	تسلط بر زنجیره ارزش و ارتقای محصول	شناسایی مزیت نسبی به منظور ایجاد زنجیره ارزش محصول	میزان داخلی بودن طراحی محصول و تسلط بر زنجیره ارزش

برخی دیگر از پژوهش‌ها نیز با بیان اهداف حمایت از تولید ملی در مبنای دینی، آن را فراتر از یک مفهوم مادی و بازاری می‌دانند و تولید ملی را بر مبنای کارکردهای آن در بعد فردی (با هدف خودیاری و خودکفایی و تکافل اجتماعی) [۱۰] و اجتماعی (با هدف ایجاد یک جامعه تولیدی و نه مصرفی) [۱۱] تعریف می‌کنند. در پژوهشی دیگر خزائی و دیگران (۱۳۹۸) محصولی را تولید ملی می‌دانند که بتواند به اشتغال کشور کمک کند، موجب رشد اقتصادی شود، در جهت محقق کردن خودکفایی در کشور باشد و همچنین عزت ملی را افزایش دهد [۱۲]. به طور خلاصه می‌توان تعاریف مختلف در زمینه تولید ملی را به صورت ذیل دسته بندی کرد:

جدول ۲- تعاریف مختلف درباره تولید ملی (استخراج: پژوهشگران)

تعاریف از تولید ملی	نقطه ممیز تعریف	دلایل شکل‌گیری
تولید ناخالص داخلی	تعریف تولید ملی با شاخص GDP	ضرورت برنامه ریزی و مداخله دولت در اقتصاد و تولید
فعالیت مولد	تولید به مثابه ثروت عمومی و تخصیص آن به فعالیت مولد اقتصادی	ضرورت توجه به تولید به‌عنوان یک فعالیت مولد اقتصادی و تفکیک آن از مابقی فعالیت‌های سودآور اقتصادی
تولید کارخانه‌ای	احداث کارخانه معیاری برای تمایز فعالیت تولیدی از دیگر فعالیت‌های اقتصادی	وقوع انقلاب صنعتی و لزوم گذار از فعالیت تجاری به فعالیت تولیدی
خلق ارزش افزوده	گسترش مفهوم تولید از تولید کارخانه‌ای به فعالیت‌های خدماتی	ظهور شرکت‌های خدماتی به‌عنوان بخشی از زنجیره تولید کالا و در قامت یک صنعت
عمق ساخت داخل	تولید ملی به‌عنوان فعالیتی در جهت استفاده از ظرفیت‌های داخلی کشور و ارتقای آنها	ضرورت توجه به میزان ملی بودن تولیدات به منظور حمایت از آن
نگاه کارکردگرایانه	تولید ملی به‌عنوان فعالیتی در پی ایجاد اشتغال و زمینه سازی برای خودکفایی در کشور	لزوم بازتعریف مفهوم تولید فراتر از یک مفهوم بازاری و به‌عنوان امری برای همیاری و تکافل اجتماعی

مروری کلی بر نگاه اندیشمندان مختلف اقتصادی نیز موید آن است که هرکدام از نحله‌های فکری، از منظرگاه خود به مفهوم تولید ملی نگریسته است. بر طبق یک صورتبندی تاریخی از این تقابل، در یک طرف جریان لیبرالیسم اقتصادی قرار گرفته است و در طرف دیگر ناسیونالیسم اقتصادی با محوریت مسئله تولید داخلی که مخالف هرگونه وابستگی و حامی خودکفایی است. این تقابل در نظریات همیلتون^۱ در باب حمایت‌گرایی، لیست^۲ در تقابل با مزیت نسبی، فیشته^۳ در خودبستگی ملی و ریموند^۴ در توجه به ثروت ملی مشهود است. همچنین طرح نظریات دولت‌گرایی جدید توسط چانگ^۵ و رینرت^۶ و شفاءالدین^۷ نیز بیانگر آن است که این تقابل در نظریات اقتصادی توسعه نیز برقرار است [۱۳].

^۱ Alexander Hamilton

^۲ Friedrich List

^۳ Johann Gottlieb Fichte

^۴ Daniel Raymond

^۵ Ha-Joon Chang

^۶ Reinert

^۷ Shafaeddin

به طور کلی می‌توان گفت رویکرد جریان متعارف اقتصاد در نظریات توسعه نسبت به مسئله تولید ملی، توجه بیشتر به مولفه‌هایی همچون فضای رقابتی و تولید بر اساس مزیت نسبی و در نتیجه تجارت آزاد و حرکت در مسیر تقسیم کار جهانی است. طبق راهبردهای این رویکرد، کشورها باید بر اساس مزیت‌های طبیعی و انسانی خود کالا تولید کنند و دولت نمی‌تواند منابع را به شیوه‌ای غیر از مزیت نسبی تخصیص دهد [۱۴]. دیدگاه‌های متعارف به شدت بر بازار آزاد تأکید کرده و مداخله حداقلی دولت در بازار را یک ضرورت می‌دانند. برای صنعتی‌شدن موفق، نئوکلاسیک‌ها به ایجاد محیطی باثبات، کاهش انحرافات از بازار آزاد و تمرکز بر صنایع با مزیت نسبی تأکید دارند. آن‌ها هشدار می‌دهند که سیاست‌های انتخاب صنایع ممکن است به هدررفت منابع منجر شود و دولت‌ها باید از استراتژی افزایش صادرات پیروی کنند. جریان متعارف بر مبنای اجماع واشنگتن، تأکید بر آزادسازی‌ها برای ایجاد فضای رقابتی دارد که شامل واقعی‌سازی قیمت‌ها، کاهش موانع تجاری، حذف یارانه‌ها و بهبود پارامترهای اقتصاد کلان است [۱۵]. در مقابل جریان پسا متعارف با به چالش کشیدن مفهوم مزیت نسبی، وابستگی کشورهای کمتر توسعه یافته به تولید مواد خام را عامل اصلی عقب‌ماندگی آنها می‌دانند و علت اصلی وابستگی آنها به کشورهای توسعه یافته را ضعف در ارتقای دانش و فناوری تولید در این کشورها می‌دانند. آنها معتقدند کشورهای در حال توسعه باید با استفاده از راهبرد جایگزینی واردات به سمت توسعه صنعتی حرکت کنند و در ادامه با اتخاذ سیاست‌های حمایتی انتخابی، هدف‌گذاری شده و زمان‌بندی شده، راهبردهایی همچون خوشه‌سازی، ادغام و یکپارچه‌سازی بنگاه‌های کوچک، تشویق صادرات و هدایت بازارهای مالی در مسیر توسعه صنعتی را پیشنهاد می‌کنند [۱۵].

۲-۲- تولید ملی در برنامه‌های توسعه ایران

امروزه کشورهای توسعه‌یافته به عنوان کشورهایی با توان تولیدی بالا شناخته می‌شوند و تحول در توان تولیدی (صنعتی شدن) و توسعه به طور متقابل با یکدیگر مرتبط هستند [۱۶]. به همین خاطر کشورها با تدوین برنامه‌های توسعه، بر تحقق توسعه صنعتی و ارتقای توان تولیدی خود تمرکز می‌کنند. در واقع سیاست‌گذاران با اتخاذ سیاست‌های توسعه‌ای، اولویت‌های حمایتی دولت در تخصیص منابع خود را مشخص می‌کنند. در نتیجه وجود خطا در شناخت

اولویت‌ها و فقدان اتخاذ یک رویکرد واحد در برنامه‌های توسعه کشور می‌تواند تأثیری مستقیم بر وضعیت تولید ملی داشته باشد.

مروری اجمالی به برنامه‌های توسعه پیش از انقلاب نشان می‌دهد که اولین برنامه‌های توسعه کشور که به وسیله گروهی از کارشناسان دانشگاه هاروارد تدوین شده بود، به علت عدم تجربه کافی و ناآشنایی با شرایط اجتماعی و فرهنگی ایران، به موفقیت چندانی دست نیافت. هرچند در ادامه و با تغییر رویه در دهه چهل، برنامه چهارم توسعه با تحقق رشد ده درصد و تمرکز بر سرمایه‌گذاری بر روی صنایع بزرگ و سرمایه‌بری مثل پتروشیمی، ذوب آهن، آلومینیوم و ماشین‌سازی به نتیجه رسید [۱۷]، تا جایی که برخی این برنامه را جزو موفق‌ترین برنامه‌های توسعه در ایران قلمداد می‌کنند، البته در ادامه و با ورود دلارهای نفتی در دهه پنجاه، این روند ادامه نیافت و با بازگشت به وضعیت استعماری معامله نفت در برابر واردات کالاهای مصرفی، روند توسعه صنعتی در کشور متوقف شد [۱۸]. با وقوع انقلاب اسلامی و با وجود فهم ضرورت توجه به تولید داخلی توسط دولت‌های مختلف و همچنین تأکیدات فراوان امام خمینی و رهبر معظم انقلاب بر ضرورت حمایت از تولید ملی و وجود یک همگرایی نسبی در این زمینه، همچنان وضعیت بخش تولید در کشور مطلوب ارزیابی نمی‌شود [۱۹]. بر اساس بررسی‌ها می‌توان گفت یکی از مهمترین دلایل این مسئله آن است که نظام تصمیم‌گیری در کشور دچار یک التقاط نظری است و نهادهای تأثیرگذار در امر توسعه نگرش‌های متنوعی دارند که سبب تضعیف روح یکپارچگی در تصمیم‌گیری‌های بخش توسعه صنعتی در کشور شده است. نمود این مشکلات را می‌توان در انتخاب‌های راهبردی و سیاست‌های تجویزی این برنامه‌های توسعه مشاهده کرد [۲۰]. همچنین در آسیب‌شناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی از موانع موجود در مسیر توسعه صنعتی کشور، وجود تشتت نظری در تدوین برنامه‌های توسعه به عنوان مانعی مهم در این مسیر ارزیابی شده است. در این گزارش بر ضرورت اجماع نخبگان بر سر اهداف توسعه و لزوم تحقق یک فهم مشترک در مسیر توسعه صنعتی کشور تأکید شده است [۲۱].

۲-۳- پیشینه پژوهش

از میان پژوهش‌های متعددی که در زمینه تولید ملی انجام گرفته است، تعدادی با اشاره به نقش دولت به عنوان مهمترین کنشگر عرصه تولید ملی، نکاتی در زمینه اتخاذ سیاست‌های حمایتی

در اقتصادهای نوظهور و در حال توسعه بیان کرده‌اند. برای مثال نینگسیح و همکاران (۲۰۲۴) به بررسی نقش اقدامات حمایتی دولت از قبیل موانع تجاری موقت در افزایش رقابت‌پذیری صنایع نساجی اندونزی پرداخته‌اند. در نتایج این پژوهش آمده است که اثربخشی این سیاست‌ها محدود به حفظ تراز تجاری است و پادمان‌ها در افزایش رقابت‌پذیری صادراتی صنعت نساجی در بازار جهانی موثر نبوده‌اند [۲۲]. همچنین با توجه به پژوهش پيله فروش (۱۳۹۷) تجربیات کشورهای ژاپن، کره جنوبی و چین نشان می‌دهد که برای حمایت از صنایع بزرگ مقیاس، از روش‌هایی مانند هدایت اعتبار، تأمین مالی دولتی، سیاست‌های صنعتی و انتقال فناوری استفاده شده است. در ایالات متحده نیز ابزارهایی مانند یارانه به صنایع، سیاست‌های مالیاتی، خریدهای دولتی و حمایت از کسب‌وکارهای کوچک و حمایت از نوآوری‌های تکنولوژیک به منظور تقویت صنایع داخلی به کار گرفته شده است [۲۳].

برخی دیگر از پژوهش‌ها به آسیب شناسی عملکرد حمایتی دولت از تولید ملی و ارائه راهکارهایی به منظور تحقق رونق آن پرداخته‌اند. نودری (۱۳۹۷) سیاست‌های حمایتی دولت از تولید ملی همچون تعرفه‌گذاری و حمایت‌های مستقیم و غیرمستقیم را ناکارآمد و سبب بروز رانت و فساد دانسته که به افزایش بهره‌وری و ارتقای فناوری تولید منجر نشده است [۲۴]؛ همچنین میرجلیلی (۱۳۹۷) بر مبنای تجربیات موفق کشورهای شرق آسیا در زمینه توسعه صنعتی، تصریح می‌کند که الگوی حمایت مطلوب از تولید باید محدود، مشروط، گزینشی، اثربخش و نزولی باشد [۲۴]. جعفریه و همکاران (۱۳۹۷) با اشاره به وضعیت فعلی اقتصادی و رکود تولید ملی، باورها و مبانی تفکر کنشگران اقتصادی و همچنین پارادایم‌ها، قواعد و ساختارهای فعلی را مانع حرکت به سمت ارتقای تولید ملی ارزیابی می‌کنند و بر لزوم یک تحول بنیادین با محوریت رویکرد نهادی تأکید می‌کنند تا تولید ملی مبتنی بر بخش مولد اقتصاد و کنشگران خود ارتقا پیدا کند [۶]. از طرفی مؤمنی (۱۳۹۵) با بررسی انتقادی برنامه‌های توسعه کشور، نگرش بخشی، ناهماهنگی سیاست‌ها و خلاء نگرش راهبردی را مهمترین مانع تحقق چشم انداز توسعه ملی در کشور می‌داند و بر ضرورت تقویت بنیه تولید داخلی به عنوان یک نظام حیات جمعی تأکید می‌کند [۱۹]. همچنین جعفرتاش امیری (۱۳۹۹) با اشاره به اینکه بخش بزرگی از اقتصاد کشور توسط بنگاه‌های بزرگ و پر قدرت غیردولتی اداره می‌شود که قدرت چانه زنی آنها با حاکمیت، نظام توزیع رانت حمایتی دولت از بخش تولید را دچار اختلال نموده

است، معتقد است این وضعیت به چالش‌های استقرار سیاسی در نظام سیاسی و تصمیم‌گیری کشور برمی‌گردد که سیاستگذاری در زمینه توسعه صنعتی و تقویت تولید را دچار خدشه کرده است [۱۸]. خوش‌چهره و همکاران (۱۳۹۸) نیز در پژوهش خود راهکار برون رفت از مشکلات فعلی و حرکت به سمت رونق تولید با توجه به خلاءهای داخلی و تهدیدات خارجی را ایجاد «قرارگاه عملیاتی رونق تولید» با مشارکت تمامی ذینفعان تولید کشور از جمله قوای سه‌گانه، بخش‌های خصوصی و تعاونی، اتاق‌های بازرگانی و صنوف مختلف می‌دانند [۲۶]. پرواضح است که یکی از نکات مهم مطرح شده در این پژوهش‌ها وجود راهکارهای مختلف در زمینه حمایت از تولید با توجه به تعدد رویکردها در این زمینه و همچنین اختلاف‌نظر و خلاء یک رویکرد واحد و یک راهبرد منسجم در میان کنشگران این حوزه است که ضرورت شناخت رویکردهای موجود در این زمینه را نشان می‌دهد.

در حوزه گونه‌شناسی ذهنیت کنشگران نیز پژوهش‌های مختلفی انجام شده است، امامی و همکاران (۱۳۹۵) به بررسی ذهنیت خط‌مشی‌گذاران در نسبت با مفهوم بی‌حجابی پرداخته‌اند [۲۷] و عباسی نودری (۱۳۹۷) در پایان نامه خود ذهنیت کنشگران متولی امور مساجد را بررسی کرده است [۲۸]. اما از میان این پژوهش‌ها که همگی با روش کیو انجام شده‌اند، می‌توان به پژوهش مهدی خواه (۱۳۹۷) اشاره کرد که گونه‌شناسی ذهنیت کنشگران در زمینه خودکفایی را بررسی نموده است [۱۳] و تا حدی به موضوع پژوهش حاضر نیز مرتبط است، ولی در مجموع می‌توان گفت پژوهش دیگری که ارتباط مستقیمی با موضوع داشته است، با روش کیو انجام نشده است.

۳- روش‌شناسی پژوهش

تیسسن^۱ در فصل هشتم کتاب خود اشاره می‌کند که برای درک ذهنیت کنشگران فعال، باید از روش‌های تحلیل گفتمانی استفاده کرد. او سه روش را برای این هدف پیشنهاد می‌دهد: «تحلیل استدلالی»، «تحلیل روایت» و «روش‌شناسی کیو» [۲۹]. در این پژوهش، از روش‌شناسی کیو به‌عنوان رویکرد اصلی استفاده شده است. این روش به دلیل قابلیت‌هایی که در شناسایی و تحلیل ذهنیت‌های متنوع و پیچیده دارد، به‌ویژه در موضوعات چندبعدی مانند تولید ملی، انتخاب شده است. روش کیو تکنیکی است که برای بررسی ذهنیت افراد به کار می‌رود. هر فرد جهان

^۱ Thissen

را به شیوه‌ای خاص مشاهده می‌کند و این دیدگاه بر نحوه تعامل او با محیط تأثیرگذار است. روش‌شناسی کیو از این نقطه‌نظرات ذهنی بهره می‌برد تا به گونه‌شناسی دیدگاه‌های مختلف برسد. در واقع، روش‌شناسی کیو ابزاری است که به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا ابتدا ادراکات و عقاید فردی را شناسایی و طبقه‌بندی کند و سپس گروه‌های افراد را بر اساس این ادراکات دسته‌بندی نماید [۳۰].

روش کیو به عنوان پیوندی بین روش‌های کیفی و کمی شناخته می‌شود. در این روش، تحلیل فضای گفتمان و انتخاب مشارکت‌کنندگان به‌طور تصادفی انجام نمی‌شود، بلکه افراد به‌طور هدفمند و در اندازه‌های کوچک انتخاب می‌شوند که این ویژگی آن را به روش‌های کیفی نزدیک می‌کند. از سوی دیگر، تجزیه و تحلیل کمی داده‌ها از طریق تحلیل عاملی، این روش را به رویکردهای کمی مرتبط می‌سازد. به عبارت دیگر، روش کیو با داشتن ویژگی‌های روش کیفی، از رویکرد کمی نیز بهره‌مند است و به‌ویژه از آمار استفاده می‌کند؛ زیرا از روش‌های آماری مانند تحلیل عاملی و تحلیل مؤلفه‌های اصلی برای دسته‌بندی افراد کمک می‌گیرد. بنابراین، روش کیو ابزاری است که به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا اولاً ادراکات و عقاید فردی را شناسایی و طبقه‌بندی کند و ثانیاً گروه‌های افراد را بر اساس ادراکاتشان دسته‌بندی نماید [۳۰]. همچنین روش‌شناسی کیو به دلیل تشویق تعامل بین پارادایم‌ها مورد توجه قرار گرفته و به علت استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، به پارادایم اثبات‌گرایی نزدیک و در عین حال به شناسایی ذهنیت افراد، به پارادایم تفسیری مرتبط است. بنابراین، می‌توان گفت که چارچوب فلسفی پژوهش کیو ترکیبی از پارادایم تفسیری و اثبات‌گرایی است [۳۱]. در این پژوهش برای آشکارسازی الگوهای ذهنی و بر اساس روش کیو، مراحل زیر طی می‌شود:

الف) مطالعه تالار گفتمان: در گام نخست، ادبیات تحقیق و پیشینه پژوهش از طریق مطالعات کتابخانه‌ای بررسی می‌شود تا پیش‌زمینه‌ای برای مراحل بعدی فراهم گردد. محقق با انجام این فاز، شناخت عمیقی نسبت به موضوع پیدا کرده و تالار گفتمان را شکل می‌دهد که شامل مباحث جاری میان اعضای گروه مورد مطالعه درباره موضوع تحقیق است. در این راستا، با مطالعه پژوهش‌های علمی و دانشگاهی، گزارش‌های موجود، اخبار و مصاحبه با صاحب‌نظران، تالار گفتمان به‌صورت گزاره‌هایی تصویر می‌شود [۳۲].

ب) **انتخاب نمونه کیو:** در گام دوم، پژوهشگر با هدف دستیابی به دیدگاه‌های مختلف، گزاره‌ها را از تالار گفتمان انتخاب می‌کند؛ گزاره‌های حاصل از مطالعه تالار گفتمان غربال می‌شوند و در نهایت به صورت گزاره‌هایی، نمونه کیو را تشکیل می‌دهند. مکثون و توماس تعدادی بین ۳۰ تا ۱۰۰ عبارت را برای نمونه کیو پیشنهاد کرده‌اند. داور معتقد است تعداد مناسب عبارت برای آنکه یافته‌ها دارای اعتبار آماری باشند، بین ۲۰ تا ۶۰ عبارت است [۳۰].

ج) **انتخاب مشارکت کنندگان:** در گام سوم، مشارکت‌کنندگان به صورت هدفمند برای انجام مرتب‌سازی نمونه‌های کیو انتخاب می‌شوند. برای این منظور باید افرادی به عنوان مشارکت‌کننده انتخاب شوند که دارای ذهنیت و دیدگاه‌های قابل توجهی نسبت به موضوع باشند و همچنین شناسایی و اهمیت دیدگاه آن‌ها در تحقیق مهم باشد. بنابراین، ضروری است که یک روش راهبردی برای انتخاب افراد مشارکت‌کننده به کار گرفته شود تا افرادی با دیدگاه‌های کلیدی و قابل توجه نسبت به موضوع انتخاب شوند [۳۲].

د) **مرحله مرتب‌سازی:** در گام بعدی، مشارکت‌کنندگان پس از مطالعه کارتها که به صورت تصادفی شماره‌گذاری شده‌اند، آن‌ها را طبق دستورالعمل مرتب می‌کنند. این مرتب‌سازی بر اساس نمودار کیوئی است که تشکیل خواهد شد.

ه) **تحلیل آماری داده‌ها:** در این مرحله، داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از تحلیل عاملی و تفسیر عامل‌های استخراج شده مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت با استخراج گونه‌های ذهنیتی مربوط به موضوع پژوهش، سوالات پژوهش پاسخ داده می‌شود [۳۰].

اعتبار نتایج پژوهش از طریق بررسی روایی و پایایی پژوهش قابل ارزیابی است. بررسی روایی به این موضوع می‌پردازد که آیا مقیاس طراحی شده واقعاً آن چیزی را که باید اندازه‌گیری کند، اندازه‌گیری می‌کند. در مطالعه کیو، هدف سنجش سازه‌ای نیست، بلکه پژوهشگر باید از جامعیت و تنوع عبارات اطمینان حاصل کند [۳۱]. در این پژوهش، تالار گفتمان از طریق مرور ادبیات و مصاحبه با مشارکت‌کنندگان شکل گرفت و گزاره‌ها استخراج و تأیید شدند. بازخوردهای مشارکت‌کنندگان نشان‌دهنده انتخاب خوب عبارات و جامعیت آن‌ها بود. همچنین، تنوع مشارکت‌کنندگان به پوشش دیدگاه‌های مختلف کمک کرد و اطمینان حاصل کرد که نتایج پژوهش نمایانگر نظرات کنشگران مختلف در زمینه تولید ملی است. در بررسی پایایی پژوهش نیز اولین اقدام، استانداردسازی فرآیند مرتب‌سازی کیو است. در این پژوهش تمامی

مشارکت‌کنندگان تحت شرایط مشابه و با استفاده از دستورالعمل‌های مشخص به مرتب‌سازی گزاره‌ها پرداختند. این استانداردسازی به اطمینان از اینکه فرآیند مرتب‌سازی به‌طور یکسان و بدون هیچ‌گونه تغییری برای همه مشارکت‌کنندگان انجام شده، کمک کرد. همچنین دومین اقدام برای ارزیابی پایایی، استفاده از روش‌های استاندارد برای تحلیل داده‌ها است. به همین خاطر در این پژوهش از روش تحلیل عاملی برای شناسایی عوامل مشترک در میان مرتب‌سازی‌های مختلف استفاده شد. این اقدام به اطمینان از دقت و قابلیت تکرار نتایج تحلیل کمک کرد. در نهایت آلفای کرونباخ به‌دست‌آمده در این پژوهش که ۹۴.۵ درصد است، نشان‌دهنده اعتماد بالایی عبارات نمونه کیو و نتایج مرتب‌سازی آن‌ها در نمودار کیو می‌باشد.

۴- یافته‌های پژوهش

در پژوهش جاری در ابتدا عبارات فضای گفتمان پس از مصاحبه با برخی مشارکت‌کنندگان و همچنین مطالعه یادداشت‌ها، مقالات علمی، اخبار و قوانین این حوزه استخراج شد و در نهایت فضای گفتمان با ۱۱۱ گزاره شکل گرفت. شایان ذکر است که روند جمع‌آوری گزاره‌ها تا حد بسندگی و اشباع نظری پیش رفت؛ یعنی نقطه‌ای که گزاره‌های شکل‌دهنده تالار گفتمان، بتوانند به نحو شایسته‌ای ذهنیت‌های مختلف در زمینه تولید ملی را پوشش دهند. در ادامه به منظور استخراج گزاره‌های کلیدی از میان عبارات فضای گفتمان و تشکیل نمونه کیو، مراحل زیر طی شد. در مرحله اول، تمامی گزاره‌های جمع‌آوری‌شده در تالار گفتمان، با روش عصاره‌گیری مورد بررسی قرار گرفتند و تجمیع شدند. در مرحله بعد، با عرضه گزاره‌ها به دو نفر از خبرگان حوزه تولید ملی، این گزاره‌ها مورد بازبینی و تلخیص مجدد قرار گرفتند و نهایتاً ۴۱ گزاره که بیشترین تنوع و نمایندگی را داشتند، انتخاب شدند و بدین ترتیب دسته کیوی نهایی شکل گرفت. در مرحله بعدی، تیم پژوهش به دعوت از کنشگران مرتبط در زمینه تولید ملی اعم از مسئولین مرتبط دولتی و یا کارشناسان و پژوهشگران این حوزه پرداخت. در این زمینه تلاش شد تا مشارکت‌کنندگان از میان طیف گسترده‌ای از ذهنیت‌ها انتخاب شوند تا پژوهش معنادار شود. در مجموع از میان مسئولان دستگاه‌های مرتبط با حوزه صنعت و تولید، نمایندگان عضو کمیسیون‌های مرتبط در مجلس شورای اسلامی و همچنین صاحب‌نظران و کارشناسان این حوزه از ۴۵ نفر دعوت به عمل آمد و در نهایت ۲۸ نفر در این پژوهش مشارکت کردند. مشخصات مصاحبه‌شوندگان در جدول زیر ارائه شده است:

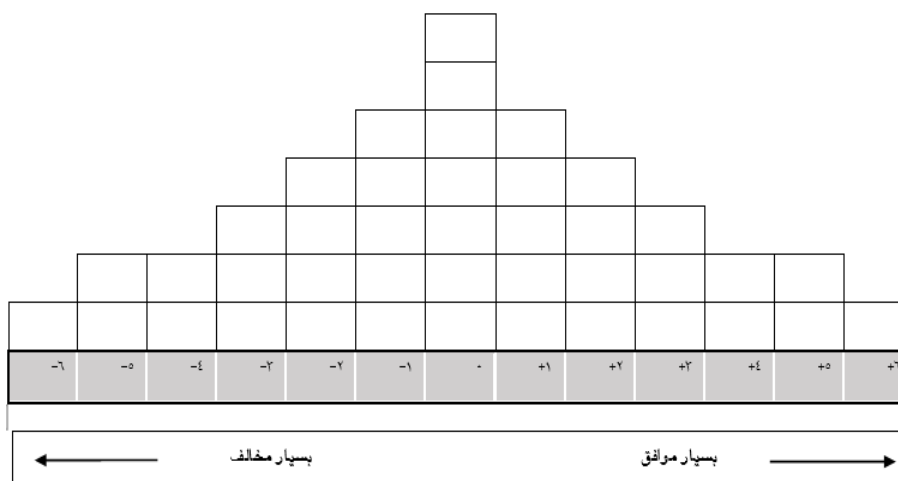

جدول ۳- مشخصات افراد مصاحبه شده

معاون وقت صنایع عمومی وزارت صمت، معاون سابق محیط کسب و کار وزارت صمت، معاون اسبق برنامه ریزی وزارت تعاون، معاون اسبق توسعه کارآفرینی و اشتغال وزارت تعاون، مدیرکل پایش و بهبود محیط کسب و کار وزارت اقتصاد، معاون اقتصادی مرکز ملی رقابت، مدیرکل امور اقتصاد کلان سازمان برنامه و بودجه، نماینده مجلس و عضو کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی، کارشناسان بخش صنعت و توسعه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، صاحب‌نظران توسعه صنعتی و تولید ملی، اعضای هیأت علمی دانشگاه و همچنین کارشناسان و پژوهشگران فعال در اندیشه‌ها و پژوهشکده‌های مرتبط	مسئولیت
کارشناسی ارشد (۵) و دکتری (۲۳)	تحصیلات

در مرحله مصاحبه، با قرار دادن نمودار کیو در مقابل خبرگان، نظرات مشارکت‌کنندگان حوزه تولید ملی در خصوص نحوه جاگیری کارتهای کیو (۱۴ گویه برگزیده فضای گفت‌وگو) در نمودار اخذ شد. نمودار کیوی استفاده شده در این پژوهش را در ادامه مشاهده می‌فرمایید:

همان‌طور که در نمودار بالا مشاهده می‌شود، برای این پژوهش از نمودار کیو با توزیع شبه نرمال استفاده شده است. این نمودار شامل ۱۴ خانه است که برای قرار دادن ۱۴ عبارت کیو توسط مشارکت‌کنندگان طراحی شده است و در آن مقیاس از ۶- (مخالفت کامل) تا ۶+ (موافقت کامل) در نظر گرفته شده است. پس از اینکه مشارکت‌کننده‌ها مرتب‌سازی را انجام می‌دهند، پژوهشگر نتایج را ثبت کرده و مصاحبه‌ای تکمیلی با مشارکت‌کننده انجام می‌دهد تا درباره

شکل ۱- نمودار کیوی استفاده شده در پژوهش

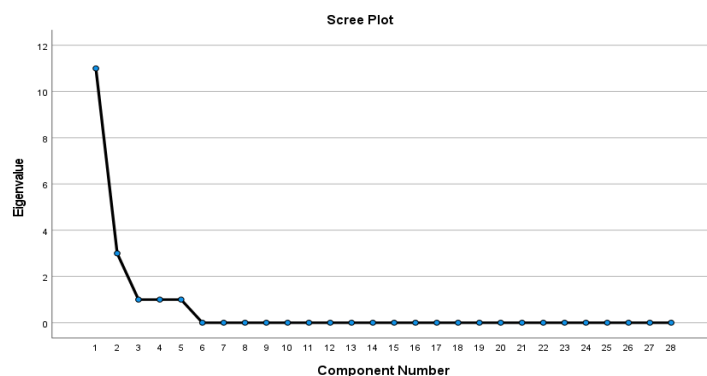
علت چیدمان و ترتیب برخی عبارات کیو در نمودار سولاتی بپرسد. این اطلاعات در مرحله تفسیر ذهنیت‌ها بسیار مفید خواهد بود.

داده‌های گردآوری شده در ابتدا به وسیله ماتریس همبستگی که روش مرسوم برای انجام تحلیل عاملی است دسته بندی شدند و سپس به روش واریماکس که نوعی چرخش متعامد است چرخش پیدا کردند [۳۲,۳۰]. نتایج تجزیه و تحلیل انجام گرفته حاکی از آن است که با توجه به دیدگاه افراد نمونه، در مجموع پنج عامل کیو (گونه ذهنیتی) شناسایی شده است که این عامل‌ها ۷۱.۱۵۸ درصد از کل واریانس را پوشش داده است. بیشترین واریانس مربوط به عامل اول و به میزان ۲۴.۴۶ درصد است و پس از آن به ترتیب عامل دوم ۱۳.۷۶ درصد، عامل سوم ۱۲.۱۸ درصد، عامل چهارم ۱۱.۷۷ درصد و عامل پنجم ۸.۹۷ درصد واریانس قرار دارند.

جدول ۴- واریانس کل مشارکت‌کنندگان

ردیف	مقادیر ویژه اولیه			مقادیر ویژه عوامل استخراجی			مقادیر ویژه عوامل چرخش یافته		
	مقدار ویژه	واریانس (%)	تجمعی (%)	مقدار ویژه	واریانس (%)	تجمعی (%)	مقدار ویژه	واریانس (%)	تجمعی (%)
۱	۱۱/۷۶۹	۴۲/۰۳۳	۴۲/۰۳۳	۱۱/۷۶۹	۴۲/۰۳۳	۴۲/۰۳۳	۶/۸۴۹	۲۴/۴۶	۲۴/۴۶
۲	۳/۷۲	۱۳/۲۸۶	۵۵/۳۱۹	۳/۷۲	۱۳/۲۸۶	۵۵/۳۱۹	۳/۸۵۵	۱۳/۷۶۹	۳۸/۲۲۹
۳	۱/۷۵۲	۶/۲۵۹	۶۱/۵۷۸	۱/۷۵۲	۶/۲۵۹	۶۱/۵۷۸	۳/۴۱۲	۱۲/۱۸۵	۵۰/۴۱۴
۴	۱/۳۶۳	۴/۸۶۹	۶۶/۴۴۷	۱/۳۶۳	۴/۸۶۹	۶۶/۴۴۷	۳/۲۹۶	۱۱/۷۷۲	۶۲/۱۸۷
۵	۱/۳۱۹	۴/۷۱۱	۷۱/۱۵۸	۱/۳۱۹	۴/۷۱۱	۷۱/۱۵۸	۲/۵۱۲	۸/۹۷۱	۷۱/۱۵۸

در نمودار سنگریزه عوامل فوق بصورت دایره‌هایی روی نمودار مشخص شده اند:

شکل ۲- نمودار سنگریزه

جدول ۵ ماتریس بار عاملی است که بار عاملی نمودارهای کیو در هریک از ذهنیت‌های شناسایی شده را نشان می‌دهد. در واقع این بدین معناست که ذهنیت هر مشارکت‌کننده تا چه حد به این ۵ عامل (ذهنیت‌های شناسایی شده) همسویی یا نزدیکی دارد.

جدول ۵- ماتریس بار عاملی

مشارکت کنندگان	عامل‌ها				
	۱	۲	۳	۴	۵
P۰۱	۰/۸۴۲	-۰/۱۶۱	-۰/۱۲۴	۰/۰۴۸	۰/۰۲۸
P۰۲	۰/۶۷۳	-۰/۱۴۲	-۰/۰۵۲	۰/۲۳۴	-۰/۴۰۴
P۰۳	۰/۶۷۲	۰/۰۳۹	-۰/۱۶۶	۰/۱۶۶	-۰/۱۴۶
P۰۴	۰/۷۴۷	-۰/۴۶۴	-۰/۰۷۲	-۰/۳۲۲	-۰/۰۵۱
P۰۵	۰/۴۵۵	۰/۰۲	۰/۶۸۵	۰/۰۲	۰/۲۰۵
P۰۶	۰/۶۷۵	۰/۰۹۳	-۰/۱۲۱	-۰/۱۰۴	-۰/۳۸۱
P۰۷	۰/۲۸۱	۰/۷۸۱	۰/۰۴۴	۰/۰۷۸	۰/۳۲۴
P۰۸	۰/۶۵۲	-۰/۵۸۴	-۰/۱۱۸	۰/۰۲۳	-۰/۰۴۴
P۰۹	۰/۶۳۲	-۰/۵۳۹	۰/۱۰۲	-۰/۲۴۳	۰/۱۲۲
P۱۰	۰/۶۶۵	-۰/۳۲۷	۰/۱۹۷	-۰/۰۴۵	۰/۲۷۵
P۱۱	۰/۵۵۲	۰/۰۹۴	۰/۲۱۳	۰/۳۸۵	-۰/۲۵۹
P۱۲	۰/۸۷۳	-۰/۲۳۱	-۰/۱۰۳	-۰/۰۶۴	-۰/۱۳
P۱۳	۰/۳۳۳	۰/۶۷۳	۰/۱۳۹	-۰/۳۳۶	-۰/۰۸۶

مشارکت کنندگان	عواملها				
	۱	۲	۳	۴	۵
P۱۴	۰/۷۰۱	-۰/۲۴۱	-۰/۱۴۶	۰/۰۹۵	۰/۴۱۵
P۱۵	۰/۶۳۸	۰/۲۹	۰/۲۵۳	۰/۳۷	-۰/۱۵۹
P۱۶	۰/۵۵۷	-۰/۱۳۶	۰/۱۵۹	۰/۰۶۷	۰/۴۱
P۱۷	۰/۸۵۴	-۰/۱	-۰/۰۱۳	-۰/۲	۰/۰۱۱
P۱۸	۰/۶۶۳	۰/۳۲۱	-۰/۱۷۹	-۰/۳۵۸	-۰/۱۰۴
P۱۹	۰/۳۱۳	۰/۵۸۳	-۰/۵۱۳	۰/۰۵۱	۰/۲۳۴
P۲۰	۰/۶۱۸	۰/۱۰۹	۰/۴۹	۰/۲۰۲	۰/۱
P۲۱	۰/۷۴۶	۰/۱۹۱	۰/۳۹۵	-۰/۱۱۷	-۰/۳۵۲
P۲۲	۰/۷۱۵	۰/۱۸۸	-۰/۱۱۴	-۰/۲۸۶	۰/۰۹۹
P۲۳	۰/۵۹۷	۰/۳۱۴	-۰/۲۲۲	-۰/۰۱۵	۰/۰۰۵
P۲۴	۰/۶۳۵	۰/۴۶۷	۰/۱۲۵	-۰/۲۲۳	-۰/۰۷۷
P۲۵	۰/۳۵۳	۰/۷۰۱	-۰/۰۲	۰/۱۱۷	۰/۱۶۴
P۲۶	۰/۶۹۳	۰/۰۸۵	-۰/۴۱۶	۰/۳۷۸	-۰/۰۴۳
P۲۷	۰/۶۸۸	-۰/۲۵۲	-۰/۱۴	۰/۳۸۶	۰/۱۳۵
P۲۸	۰/۸۰۵	-۰/۱۰۱	-۰/۰۷	-۰/۱۳۴	۰/۱۶۷

با توجه به نتایج به دست آمده در تحلیل عاملی و خروجی ماتریس چرخش یافته، افراد P۰۱، P۰۴، P۰۸، P۰۹، P۱۰، P۱۲، P۱۴، P۱۶، P۱۷، P۱۹، P۲۲، P۲۷ و P۲۸ گونه ذهنیتی اول را تشکیل می‌دهند و به همین ترتیب افراد P۰۲، P۰۳، P۱۱، P۱۵ و P۲۶ گونه ذهنیتی دوم، مشارکت-کنندگان P۰۷، P۱۹، P۲۳ و P۲۵ گونه ذهنیتی سوم، نفرات P۰۶، P۱۳، P۱۸، P۲۱ و P۲۴ گونه ذهنیتی چهارم و همچنین P۰۵ و P۲۰ گونه ذهنیتی پنجم را تشکیل می‌دهند.

در جدول زیر آرایه عاملی ذهنیت‌ها آمده است. به عبارتی امتیازی که هر گزاره در ذهنیت‌های پنج گانه کسب کرده است در جدول ۶ نمایش داده شده است.

جدول ۶- ماتریس آرایه‌های عاملی

ردیف	گزاره‌ها	ذهنیت‌ها				
		۵	۴	۳	۲	۱
۱	تولید ملی چیز جدیدی نیست و در واقع همان نظریه جایگزینی واردات در راهبردهای توسعه اقتصادی است.	۱۵	۲۱	۳۷	۲۵	۳۱
۲	نظام تولید کالای ایرانی، باید برآمده از بوم اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ما باشد.	۳۰	۳۰	۲۰	۶	۱

ردیف	گزاره‌ها	ذهنیت‌ها				
		۱	۲	۳	۴	۵
۳	تا زمانی که برخی کالاها نظیر خودرو به‌عنوان نمادهای تولید ملی محسوب می‌شوند، مردم نسبت به این مفهوم حس مثبتی ندارند.	۲۹	۱	۱۶	۳۹	۲۴
۴	اگر کالایی توسط کارگر ایرانی در داخل کشور مونتاژ شود، تولید ملی محسوب می‌شود.	۲۱	۱۹	۲۴	۲۵	۲۱
۵	زمانی میتوانیم بگوییم کالایی تولید ملی است که لااقل صاحب تکنولوژی تولید آن شده باشیم، بنابراین مونتاژگری تولید ملی محسوب نمی‌شود.	۲۴	۲۸	۲۹	۴	۲۰
۶	تولید ملی با هویت هر کشور گره خورده است. بنابراین اگر کالایی به‌عنوان محصول یک کشور شناخته نشود، تولید ملی محسوب نمی‌شود، حتی اگر در آن کشور تولید شود.	۲۲	۳۲	۲۷	۲۳	۲۶
۷	حمایت از تولید ملی یک تجربه شکست خورده، غیرکارشناسی و غیرعلمی است و نباید به آن پرداخت.	۳۴	۴۱	۳۱	۲۸	۲۹
۸	شاید برخی کشورها شعار تولید ملی ندهند، ولی تمامی کشورهایی که صنایع پیشرفته دارند در برهه‌هایی از صنایع خود حمایت مستقیم کرده‌اند.	۴	۱۴	۹	۷	۱۸
۹	سطح حمایت دولت از تولید ملی می‌بایست محدود به زمان و گستره مشخصی باشد.	۳۶	۳	۸	۹	۱۷
۱۰	صرفاً باید از صناعی حمایت کرد که قصد توسعه صادرات دارند.	۱۸	۳۷	۱۵	۳۵	۲
۱۱	دولت باید تنها از صناعی حمایت مستقیم کند که راهبردی محسوب می‌شوند.	۹	۲۴	۱۸	۱۲	۱۱
۱۲	از آنجا که سیاست‌های تولید ملی محل قواعد بازار و اصولی مثل رقابت است، امری مذبوم است.	۳۵	۳۵	۳۰	۲۷	۲۲
۱۳	اگر دولت هیچ نوع مداخله‌ای در صنایع نکند بزرگترین خدمت را به تولید ملی کرده است.	۳۳	۳۳	۱۹	۲۹	۳۳
۱۴	یکی از مشکلات حمایت از تولید ملی در ایران فقدان یک قوه عاقله در امر توسعه صنعتی است.	۷	۸	۱۰	۲	۷
۱۵	ریشه ضعف در تولید ملی، دولتی و خصوصیتی بودن اقتصاد کشور است.	۳۰	۲۳	۳	۶	۳۸
۱۶	تا زمانی که اقتصاد ایران تحت سیطره دلالتان و واسطه‌های وارداتی است، تولید ملی رشد نمی‌کند.	۲۷	۲	۳۸	۱۴	۸
۱۷	اگر بخش غیردولتی با رویکرد توسعه تعاونی‌ها در کشور رشد نکند، تولید ملی هم رشد نخواهد کرد.	۵	۱۵	۲۳	۳۸	۳۶
۱۸	تحریم به قدری مؤثر است که تولید ملی را هم دچار اختلال می‌کند. تا زمانی که تحریم هستیم نمی‌توانیم از صنایع داخلی قدرتمند حرف بزنیم.	۳۹	۳۱	۲۵	۱۰	۱
۱۹	ریشه مشکلات فعلی تولید ملی در کشور، اجرای سیاست‌های آزادسازی و تعدیل ساختاری است.	۳	۲۲	۳۹	۴۱	۶

ردیف	گزاره‌ها	ذهنیت‌ها				
		۱	۲	۳	۴	۵
۲۰	دلیل عدم پیشرفت تولید ملی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، حرکت به سمت اقتصاد دولتی، حذف رقابت و تضعیف بخش خصوصی است.	۳۲	۲۹	۷	۳	۴۱
۲۱	شرایط کشور ما به گونه‌ای است که به منظور حفظ استقلال اقتصادی، باید در تولید محصولات مورد نیاز خودمان خودکفا شویم.	۱۵	۴	۴۰	۸	۱۹
۲۲	ما بخاطر حفظ ارزش‌ها و مناسبات فرهنگی و بومی خود، ناگزیر از حمایت از تولید ملی هستیم.	۶	۱۸	۳۵	۱۱	۲۸
۲۳	حمایت از تولید ملی بیش از آنکه جنبه اقتصادی داشته باشد، جنبه فرهنگی، ایدئولوژیک و سیاسی دارد.	۱۴	۲۰	۲۸	۲۲	۳۲
۲۴	از آنجا که تولید ملی یک مفهوم فرهنگی و هویتی است، می‌بایست حمایت از آن را به نهادهای فرهنگی از جمله آموزش و پرورش، صداوسیما و غیره سپرد.	۱۶	۱۳	۲۶	۴۰	۳۹
۲۵	حمایت از تولید ملی باید محدود به کسب و کارهای کوچک و متوسط باشد تا عموم مردم از آن بهره مند شوند وگرنه به افزایش شکاف طبقاتی می‌انجامد.	۲۰	۲۶	۳۳	۳۱	۳۷
۲۶	توجه به چرخه عمر صنایع برای تعیین نوع حمایت از آنها ضروری است.	۱۲	۱۱	۱۴	۱۵	۹
۲۷	اگر بناسست حمایت از تولید ملی مؤثر باشد، باید از صنایع بزرگ حمایت شود تا علاوه بر ایجاد فرصت اشتغال، به‌عنوان پیشرانی برای حرکت صنایع کوچک و متوسط باشند.	۱۹	۳۴	۱۲	۱۸	۳
۲۸	تا زمانی که شاخص مناسبی برای ارزیابی عمق ساخت داخل نداشته باشیم، نمی‌توانیم سیاست درستی برای حمایت از تولید ملی اتخاذ کنیم.	۱۳	۱۷	۲۱	۲۴	۱۰
۲۹	در حمایت از تولید ملی تنها باید از صنایعی حمایت کرد که مزیت رقابتی پایدار دارند.	۲۳	۳۹	۵	۵	۱۲
۳۰	حمایت از تولید ملی، صرفاً باید در زمینه ارتقای فناوری باشد و هر نوع حمایت دیگر غلط است.	۱۰	۳۸	۲۲	۳۷	۲۳
۳۱	حمایت از تولید ملی صرفاً باید از طریق تنظیم‌گری و رگولاتوری باشد و نه تصدی‌گری و مداخله‌های مدیریتی.	۱۱	۲۷	۱	۳۶	۳۱
۳۲	گاهی مصلحت ایجاب می‌کند بخاطر مواردی نظیر توسعه اشتغال، از برخی صنایع داخلی حتی اگر زیان‌ده باشند حمایت شود.	۸	۲۱	۳۴	۱۷	۲۷
۳۳	پیاده سازی طرح‌های حمایت از تولید ملی، مستلزم نظارت گسترده نهادهای تعزیراتی و اقتصادی است.	۲۸	۱۶	۴۱	۱	۳۴
۳۴	از آنجا که نهادهایی نظیر حقوق مالکیت و رقابت در کشور شکل نگرفته یا ضعیف هستند، تولید ملی در ایران رشد نخواهد کرد.	۲۵	۱۲	۲	۱۹	۳۵
۳۵	تا زمانی که دولت به منظور حمایت از مصرف‌کنندگان اقدام به قیمت‌گذاری دستوری کالاهای تولیدی می‌کند، تولید ملی در کشور پانمی‌گیرد.	۳۶	۵	۶	۳۲	۴

ردیف	گزاره‌ها	ذهنیت‌ها				
		۱	۲	۳	۴	۵
۳۶	حمایت از تولید ملی سبب توانمند شدن صنایع داخلی می‌شود.	۲	۴۰	۱۷	۱۳	۱۳
۳۷	حمایت از تولید ملی سبب ضعیف بارآمدن و وابسته شدن صنایع داخلی به کمک‌های دولت شده است.	۳۷	۹	۱۱	۲۶	۱۶
۳۸	متأسفانه حمایت از تولید ملی نوعی شعار فریبنده برای سوءاستفاده‌های فردی، جناحی و صنفی است که عمدتاً به ایجاد رانت و افزایش فساد منجر شده است.	۴۰	۷	۱۳	۱۶	۴۰
۳۹	هیچ کشور توسعه یافته‌ای با شعارهایی از جنس تولید ملی رشد نکرده است.	۴۱	۳۰	۳۲	۳۴	۲۵
۴۰	حمایت از تولید ملی در واقع تضییع حق مصرف‌کننده است. چرا که او مجبور به تهیه کالای کم کیفیت با قیمت بالا می‌شود.	۳۸	۱۰	۳۶	۳۳	۱۴
۴۱	اگر حمایت از تولید ملی به بزرگتر شدن یک اقتصاد (و در نتیجه افزایش سهم درآمد سرانه افراد) منجر نشود، کار بی‌فایده‌ای است.	۱۷	۳۶	۴	۲۰	۵

در جدول بالا، هر ذهنیت بیشترین موافقت را با گزاره‌های دارای امتیاز (۱-۲-۳) و بیشترین مخالفت را با گزاره‌های دارای امتیاز (۳۹-۴۰-۴۱) داشته است.

در این پژوهش تفسیر ذهنیت‌ها، به وسیله روش «تنظیم بر گه یادداشت» انجام شده است [۳۲] که با روش «عبارات متمایزکننده» [۳۰] تکمیل گشته است. مزیت این روش‌ها در تأکید بر لزوم نگاه کل‌نگرانه در تفسیر نتایج است. در انتها این الگوهای ذهنی بر اساس گزاره‌هایی که نقش مرکزی در تبیین آن‌ها دارند، نامگذاری می‌شوند که تفسیر آنها به شرح ذیل است:

ذهنیت اول: «منادیان تولید ملی»^۱

ذهنیت «منادیان تولید ملی» معتقد است تولید ملی زمانی معنا دارد که با هویت فرهنگی و اجتماعی کشور پیوند بخورد. در این دیدگاه، بومی‌سازی تولید و ارتباط آن با فرهنگ و نیازهای داخلی اهمیت ویژه‌ای دارد و بدون این ارتباط، حمایت از تولید ملی بی‌فایده است. این دیدگاه بر حمایت حداکثری از صنایع، حتی بنگاه‌های بدون سودآوری بالا و مزیت پایدار، برای توسعه اشتغال و تقویت تولید تأکید می‌کند. علاوه بر این، البته دولت باید بر روی صنایع راهبردی نیز سرمایه‌گذاری کند. این ذهنیت سیاست‌های تعدیل ساختاری، خصوصی‌سازی و آزادسازی اقتصادی را ریشه مشکلات تولید ملی می‌داند و معتقد است این سیاست‌ها باعث تضعیف توان

^۱ این ذهنیت با برجسب «بومی‌گرایان درونگرا» نیز نامگذاری شده است.

تولید داخلی، کاهش نقش دولت در حمایت از تولید و انحراف توسعه کشور شده‌اند؛ بنابراین، خواهان رویکردهای اقتصادی جدیدی است که به تقویت و توانمندسازی صنایع داخلی بپردازند. از نظر این دیدگاه، رشد تولید ملی بدون توسعه تعاونی‌ها و بخش‌های غیردولتی ممکن نیست، چرا که این بخش‌ها به دلیل ارتباط نزدیک با محیط بومی، می‌توانند موتور محرک تولید ملی باشند. در نهایت، تولید ملی از منظر این ذهنیت صرفاً یک موضوع اقتصادی نیست، بلکه یک وظیفه فرهنگی و سیاسی است که علاوه بر تقویت اقتصاد، استقلال فرهنگی و ارزش‌های بومی کشور را حفظ می‌کند.

ذهنیت دوم: «رانت‌ستیزان حامی خودکفایی»

ذهنیت «رانت‌ستیزان حامی خودکفایی» بر این باور است که سیاست‌های حمایتی دولت به دلیل ضعف در مدیریت و نظارت، منجر به رانت و فساد شده و صنایع داخلی را به کمک‌های دولتی وابسته کرده است. این دیدگاه نتیجه این سیاست‌ها را تولید کالاهای بی‌کیفیت داخلی، نارضایتی عمومی و تخریب تصویر تولید ملی، به‌ویژه در صنعت خودرو، می‌داند. با وجود این انتقادات، این ذهنیت مداخله دولت در حمایت از تولید را ضروری می‌داند، اما بر اصلاح شیوه‌های حمایتی تأکید دارد. رانت‌ستیزان معتقدند بخش غیرمولد اقتصاد، مانند دلالتی و واردات بی‌رویه، از موانع اصلی تولید ملی است و بر کنترل واردات و کاهش نفوذ واسطه‌ها برای تقویت تولید داخلی تأکید دارند. این ذهنیت حمایت‌های دولتی را مشروط به زمان و گستره مشخص می‌داند و بر توجه به چرخه عمر صنایع و حمایت از کسب‌وکارهای نوپا و کوچک به‌جای صنایع بزرگ و خام‌فروش اصرار دارد. همچنین، تحقق استقلال اقتصادی و خودکفایی را از اهداف اصلی حمایت از تولید ملی می‌داند. در این راستا، پیشنهاد ایجاد محیطی سالم و رقابتی برای تولیدکنندگان واقعی و استراتژی جایگزینی واردات به‌عنوان گامی برای تقویت تولید ملی و کاهش وابستگی مطرح شده است. این دیدگاه حمایت هدفمند و موقتی را راه‌حلی برای کاهش رانت و ایجاد ثبات در بخش تولید می‌داند.

ذهنیت سوم: «مداخله‌ستیزان رقابت‌گرا»

ذهنیت «مداخله‌ستیزان رقابت‌گرا» مخالف هرگونه مداخله مستقیم دولت در صنعت و اقتصاد است و معتقد است که حمایت از تولید ملی باید محدود به تنظیم‌گری و بسترسازی برای تقویت بخش خصوصی باشد. این دیدگاه بر این باور است که اقتصاد دولتی و خصولتی، با حذف

رقابت و تضعیف بخش خصوصی، بزرگترین مانع رشد تولید ملی است؛ از این رو، کاهش نقش دولت در مدیریت صنایع و تقویت بخش خصوصی برای ایجاد یک فضای رقابتی ضروری است. به همین خاطر این ذهنیت تأکید دارد که دولت باید با اجرای سیاست‌های خصوصی‌سازی، آزادسازی (نرخ ارز، حامل‌های انرژی، تعرفه‌ها)، مقررات‌زدایی و تقویت نهادهای مالکیت و رقابت، شرایطی رقابتی برای بنگاه‌ها فراهم کند و از ایجاد رانت جلوگیری نماید. با اجرای این سیاست‌ها، صرفاً بنگاه‌های دارای مزیت رقابتی امکان بقا و رشد پیدا می‌کنند و با بسترسازی دولت برای ورود سرمایه و تکنولوژی خارجی و تمرکز بر سیاست توسعه صادرات، در نهایت با ایجاد یک بخش خصوصی بزرگ و پربازده، علاوه بر ارتقای تولید ملی شاهد افزایش رفاه اقتصادی و بهبود درآمد سرانه نیز خواهیم بود.

ذهنیت چهارم: «فن‌سالاران نهادگرا»

«فن‌سالاران نهادگرا» تولید ملی را به‌عنوان یک نظام حیات جمعی می‌بینند و بر لزوم اتخاذ یک رویکرد جامع و هماهنگ در توسعه تولید تأکید دارند. این گروه مهم‌ترین مانع توسعه تولید را عدم وجود یک نهاد سیاسی قدرتمند می‌دانند که بتواند ظرفیت‌ها را هم‌راستا کرده و کشور را تحت یک برنامه توسعه هدایت کند. آنها بر نقش فعال دولت در نظارت و تنظیم‌گری بازار برای جلوگیری از انحصار و فساد تأکید دارند. برخلاف برخی از دیدگاه‌ها، فن‌سالاران نهادگرا مخالف بنگاهداری دولت نیستند، بلکه معتقدند دولت باید به‌عنوان یک شریک استراتژیک در کنار بخش خصوصی عمل کند و از آن حمایت نماید تا به‌عنوان موتور محرکه توسعه اقتصادی کشور عمل کند. این گروه همچنین بر حمایت هدفمند از بنگاه‌های دارای مزیت رقابتی تأکید دارند و بر این باورند که برای رقابت در بازارهای جهانی، باید به سمت تولید کالاهای با ارزش افزوده بالا و تصاحب تکنولوژی حرکت کرد. این امر نیازمند سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه و انتقال فناوری‌های نوین به صنایع داخلی است. آنها استقلال اقتصادی و خودکفایی را از طریق تقویت بنیه تولید داخلی و کاهش وابستگی تکنولوژیک به کشورهای توسعه‌یافته ضروری می‌دانند. در نهایت، هدف آنها تقویت توانمندی‌های تکنولوژیک کشور و پیچیده‌تر شدن صنایع داخلی است.

ذهنیت پنجم: «توسعه‌گرایان برون‌گرا»

توسعه‌گرایان برون‌گرا صنایع بزرگ دولتی را به‌عنوان موتور پیش‌ران تولید ملی به شمار می‌آورند. آنها مخالف سیاست‌های خصوصی‌سازی هستند و معتقدند این سیاست‌ها به تولید آسیب زده است. مهم‌ترین موانع توسعه را تحریم‌های بین‌المللی و بخش غیرمولد اقتصاد می‌دانند که مانع از ورود سرمایه خارجی و تقویت تولید می‌شوند. این ذهنیت تأکید دارد که دولت باید به‌طور مؤثر در رفع این موانع دخالت کند و با تقویت صنایع بزرگ دولتی، به‌ویژه از طریق جلوگیری از خام‌فروشی و تقویت زنجیره ارزش، تولید را به حرکت درآورد. در راستای توسعه تولید، آنها بر توجه به چرخه عمر بنگاه‌های تولیدی و عمق بخشی به تولید تأکید دارند، به این معنا که دولت باید با رگولاتوری مناسب، صنایع بزرگ را به سمت توسعه و تولید محصولات با ارزش افزوده بالا هدایت کند. این ذهنیت همچنین معتقد است که دولت باید در کنار صنایع بزرگ، بنگاه‌های کوچک و متوسط را نیز با تمرکز بر صادرات و قرارگیری در زنجیره ارزش جهانی حمایت کند. در نهایت، توسعه‌گرایان برون‌گرا هدف اصلی را افزایش تولید ناخالص داخلی و رفاه عمومی از طریق تقویت تولید داخلی و توسعه صادرات می‌دانند.

۵- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در حال حاضر، اهمیت توسعه صنعتی و اقتصادی بر کسی پوشیده نیست. یکی از رویکردهای کلان برای این امر، تمرکز بر روی مباحث تولید ملی است که طی سال‌های اخیر در کشور نیز پررنگ شده است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی ذهنیت کنشگران این عرصه و با روش-شناسی کیو انجام گرفته است. در این پژوهش ابتدا مبانی نظری این حوزه مورد بررسی قرار گرفت و سپس با استفاده از روش‌شناسی کیو که مخصوص شناسایی ذهنیت‌های مختلف و دسته‌بندی آنهاست، به گردآوری منابع موجود در این زمینه پرداخته شد و پس از تشکیل تالار گفتمان، از میان ۱۱۱ گزاره، نمونه کیو با ۴۱ عبارت به دست آمد. سپس با مشارکت ۲۸ نفر از کنشگران مرتبط اعم از مسئولان، نمایندگان مجلس، کارشناسان و صاحب‌نظران این حوزه و پس از تحلیل داده‌ها با روش تحلیل عاملی، پنج گونه ذهنیتی استخراج گردید. این گونه‌های ذهنیتی با توجه خصوصیات‌شان با عناوین «منادیان تولید ملی»، «رانت‌ستیزان حامی خودکفایی»، «مداخله‌ستیزان رقابت‌گرا»، «فن‌سالاران نهادگرا» و «توسعه‌گرایان برون‌گرا» نامگذاری شدند.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که کنشگران این عرصه نسبت به مفهوم تولید ملی دارای اجماع نیستند و ذهنیت‌های گوناگونی نسبت به این امر دارند. شناخت این ذهنیت‌ها در مواجهه با اختلاف‌نظرها و مشاجرات مختلف حول این مسئله، می‌تواند سیاستگذاران را به درکی درست از نقاط دارای نزاع و نقاط دارای توافق برساند تا به وسیله آن، برنامه‌ها و سیاست‌های خود را به گونه‌ای طراحی کنند که بتواند به همگرایی بیشتر میان کنشگران منجر شود و همچنین با توجه نقاط دارای اختلاف نظر، یکی از مسیرهای پیش روی این حوزه را انتخاب کنند. بنابراین هرچند کنشگران عرصه تولید ملی در برخی موارد با یکدیگر اختلاف‌نظر جدی دارند، اما با پایش نظرات مختلف در این زمینه، توجه به گزاره‌های توافقی می‌تواند مبنای عمل سیاستگذاران باشد.

در نتیجه می‌توان گفت با وجود اختلاف نظر در زمینه نقش دولت، اما همه ذهنیت‌ها بر این نکته توافق دارند که دولت در نقش تنظیم‌گر محیط کسب و کار به منظور رفع موانع تولید مسئولیت دارد. در مورد مقیاس صنایع مورد حمایت نیز ذهنیت‌های مختلف بر اهمیت هدایت صنایع بزرگ به سمت تکمیل زنجیره ارزش و حمایت از کسب‌وکارهای کوچک توافق دارند. در زمینه استراتژی حمایت از تولید نیز بر مسئله اعمال سیاست‌های حمایتی مقطعی برای رشد بنگاه‌های تولیدی می‌توان به یک توافق نسبی رسید. همچنین در زمینه بحث مونتاژ یا عمق‌بخشی به تولید، می‌توان بر این نکته توافق کرد که مونتاژگری نقطه شروع تولید است و دولت باید از بنگاه‌ها برای حرکت به سمت پیچیدگی و نوآوری تکنولوژیک حمایت کند. ریشه همه این مباحث به ضرورت وجود یک قوه عاقله در امر توسعه صنعتی ختم می‌شود، تا جایی که می‌توان آن را شاه کلید مشکلات امروز تولید ملی دانست. این مسئله مورد تأکید و توافق همه ذهنیت‌ها است که نارسایی‌های متعدد در برنامه‌های توسعه و عدم توافق میان کنشگران، فرآیند توسعه صنعتی را مختل کرده است. لذا ایجاد جریانی که بتواند با قدرت سیاسی و توانایی اجماع‌سازی، تصمیمات سخت را اتخاذ کند و مسیر پیشرفت کشور را هموار سازد ضروری به نظر می‌رسد. آنهم در شرایطی که پژوهشگران معتقدند جهان در حال گذار از تقابل میان رویکردهای موجود اقتصادی به سمت یک پارادایم جدید توسعه‌گرایی است که مورد اتفاق جریان‌های مختلف است [۳۳].

۶- منابع

- [۱] Alifarja, Sajjad; & Lotfi, Heidar. (۲۰۱۹). The Geoeconomic Role of Free Zones in Economic Deterrence and Support for Domestic Production: A Strategic Model for Free Zones in Border Provinces. *Geography (Regional Planning)*, ۳۶(۹), ۲۵۷-۲۸۲. [In Persian]
- [۲] Momeni, Farshad. (۲۰۱۸). The Political Economy of Supporting National Production. *Ghalamro Refah Monthly*. [In Persian]
- [۳] Producer Criticism of Downstream Inflationary Mechanisms and Anti-Production Policies Suppressed. *Tasnim News*, ۲۰۲۳. [In Persian]
- [۴] Mankiw, Gregory. (۲۰۱۲). *Macroeconomics*. (Translated by Hamid Reza Arbab). Ney. [In Persian]
- [۵] Report on Iran's National Accounts, ۱۹۷۴-۱۹۹۰. (۱۹۹۴). Central Bank of the Islamic Republic of Iran. [In Persian]
- [۶] Jafarieh, Fatemeh Sadat; Sami'i Nasab, Mostafa; & Tavassoli, Mahmoud. (۲۰۱۸). The Need for Theoretical Shifts in Iran's Economic Governance Mechanisms to Enhance National Production. *National Conference on Support for Domestic Production and Iranian Goods*, ۱(۱), ۲۶۱-۲۹۴. [In Persian]
- [۷] Mir, Saeed; Namamian, Farshid; & Mir, Ali. (۲۰۱۷). Designing a Model for Non-Factory-Based Production Strategies to Achieve Resilient Economy Goals (From the Perspective of Toy Producers and Sellers). *Strategic Studies of Basij*, ۷۶(۲۰), ۱۸۷-۲۱۶. [In Persian]
- [۸] Ejthadi, Mahdi; Soltani, Morteza; & Razini, Ruhollah. (۲۰۲۰). Designing a Model for Assessing the Depth of Domestic Production in Iran's Automotive Industry. *Strategic Management Thought*, ۲۸(۱۴), ۶۷۹-۷۱۱. [In Persian]
- [۹] Razini, Ruhollah. (۲۰۲۰). Model for Assessing the Depth of Domestic Production. *National Production Institute, Imam Sadeq University*. [In Persian]
- [۱۰] Aram, Mohammad Reza (۲۰۱۹) The Non-Monetary Approach to Production Growth. *Taamolot Rushd*, ۳(۲), [In Persian]
- [۱۱] Arfa-al-Rafie, Hamid Reza. (۲۰۱۹). The Triangle Approach to Boosting Production. *Reflections on Growth*, ۳(۲), ۳۸-۴۲. [In Persian]
- [۱۲] Khazaei, Meysam; Seraghi, Behrouz; & Liali, Mohammad Ali. (۲۰۱۹). A Jurisprudential Analysis of Supporting Iranian Goods. *Islamic Government*, ۹۱(۲۴), ۵۹-۸۸. [In Persian]
- [۱۳] Mahdikhah, Mohammad Mahdi; Khani Jazani, Jamal; Emami, Seyyed Mojtaba; & Ramezanpour Nargesi, Ghasem. (۲۰۱۸). Typology of Policymakers' Mindsets on Science and Technology Self-Sufficiency: A Q Methodology Study. *Management Improvement Quarterly*, ۱۲(۲). [In Persian]
- [۱۴] Clark, Barry (۲۰۱۷). *Comparative Political Economy*. (Translated by Abbas Hatami). Kavir [In Persian]

- [۱۵] Izadkhah, Ruhollah; & Razavi, Seyyed Mohammad Reza. (۲۰۱۳). Comparing Selected Economic Theories to Derive a Framework for Industrial Policies. Scientific-Research Journal of Science and Technology Policy, ۶(۳). [In Persian]
- [۱۶] Griffin, Kate. (۲۰۰۳). *Economic development strategies*. Ney
- [۱۷] Saifouri, Batool; & Taghavi, Ramin. (۲۰۱۸). Pathology of Iran's Development Programs Before and After the Revolution and Key Strategic Recommendations. Monthly Journal of Humanities Horizons, (۲۲). [In Persian]
- [۱۸] Jafartash Amiri, Barzin. (۲۰۲۰). Political Stability in Iran and the Challenges of Effective Industrial Policy. International Political Economy Studies, ۲(۲). [In Persian]
- [۱۹] Momeni, Farshad. (۲۰۱۶). National Production Capacity; A Critical Review of Development Programs and Economic Performance. Social Studies and Research in Iran, (۱). [In Persian]
- [۲۰] Sadeghi Shahdani, Mahdi; & Khosravi, Meysam. (۲۰۱۶). Examining the Commonalities and Differences of Theoretical Foundations in Iran's Development Programs. Economic Growth and Development Research, ۶(۲۳). [In Persian]
- [۲۱] Rajabpour, Hossein. (۲۰۱۶). Evaluating the Role of Industrial Development Strategy in National Development Programs and Its Outlook in the Sixth Development Plan (No. ۱۴۷۹۰). Islamic Parliament Research Center of Iran. [In Persian]
- [۲۲] Ningsih, E; Diawati, L; Sari, H; & Bahagia, S. (۲۰۲۴). The Effectiveness of Safeguard Measures in Elevating the Competitiveness of Domestic Industry: Case Study of Indonesia's Textile Industry. Procedia Computer Science.
- [۲۳] Pileh Foroush, Meysam. (۲۰۱۸). Review and Critique of Support for Domestic Production in Iran, Japan, South Korea, China, and the USA. National Conference on Support for Domestic Production and Iranian Goods, ۱(۱), ۳۱۷-۳۵۶. [In Persian]
- [۲۴] Nowzari, Hamzeh. (۲۰۱۸). The Issue of Domestic Production Support: Challenges and Strategies. Social Studies and Research in Iran, ۲۶(۷), ۲۰۱-۲۲۶. [In Persian]
- [۲۵] Mirjalili, Seyyed Hossein. (۲۰۱۸). Rent-Seeking and Non-Rent-Seeking Support for National Production in Iran. National Conference on Support for Domestic Production and Iranian Goods, ۱(۱), ۹-۳۰. [In Persian]
- [۲۶] Khoshchehreh, Mohammad; Iravani, Mohammad Javad; Hosseini, Seyyed Shamsoddin; & Alavi, Hamid. (۲۰۱۹). Presenting a Strategic Model for National Production with a Resilient Economy Approach. National Defense Strategic Management Studies, ۱۱(۳), ۳۲۵-۳۷۲. [In Persian]
- [۲۷] Emami, Seyyed Mojtaba; Bagheri-Kani, Mesbah al-Hoda; & Lotfi, Sajjad. (۲۰۱۶). Typology of Policymakers' and Executives' Perspectives on Managing Responses to Hijab Non-Compliance in Iran: A Study Based on Q Methodology. Strategic Cultural Research Quarterly, ۹(۳۳), ۷-۳۹. [In Persian]

- [۲۸] Abbasi Nowzari, Hossein. (۲۰۱۸). Typology of Policymakers' and Executives' Perspectives in Mosque Affairs; A Study Based on Q Methodology (Master's Thesis). Imam Sadeq University. [In Persian]
- [۲۹] Thissen, W; Walker, A. H; & Warren, E. (۲۰۱۳). Public Policy Analysis. Springer.
- [۳۰] Khoshgooyan Fard, Alireza. (۲۰۰۷). Q Methodology. IRIB Research Center. [In Persian]
- [۳۱] Khanifar, Hossein; & Moslemi, Nahid. (۲۰۱۹). Principles and Foundations of Qualitative Research Methods (Vol. ۱). Negah Danesh. [In Persian]
- [۳۲] Danaeefard, Hassan; Hosseini, Seyyed Yaghoub; & Sheikhha, Roozbeh. (۲۰۱۳). Q Methodology: Theoretical Foundations and Research Framework. Safar. [In Persian]
- [۳۳] Rodrik, Dani. (۲۰۲۲). The New Productivism Paradigm, Project Syndicate